

др Богумил Храбак

ДУБРОВЧАНИ У ЗАПАДНОЈ БОСНИ 1463—1669. ГОДИНЕ

Дубровачке насеобине које су настајале и одржавале се у оквиру једног пословног система, тј. мреже за рационалну експлоатацију балканског руралног простора, како код извоза сточарских и земљорадничких сировинских производа, тако и код довоза тканина и друге манафактурне робе са Запада, нису биле једнако распоређене у свим балканским и подунавским земљама. Највеће насеобине после пада Босне и Херцеговине под власт Османлија постојале су у Београду и Србији, у Софији и северној Бугарској, па и у великим градовима Паноније. Босна је била много ближа дубровачкој пијаци и луци, те је могао да се примењује и систем амбулантне трговине, тј. да трговац са еспапом крене из Дубровника као свог сталног боравишта у херцеговачке и ближе босанске касаве и шехере, да робу распрода као путујући трговац, или да је остави у комисиону на продају домаћим људима, с којима је био повезан. Други разлог што се Дубровчани нису чешће стално настањивали у Босни налазио се у околности да је од друге половине XVI века све више расла конкуренција домаћег живља. Тај домаћи пословни свет представљали су босански трговци, католици и муслимани, други као локални а први као корисници, такође, једне комерцијалне мреже која је покривала не само Босну него и Славонију, па и турски део Угарске, Србију и Бугарску, а у великим лукама Италије (на пример у Венецији, Анкони и Барлети) надовезивала се на западно тржиште. Босански католици су чак и у Београду од друге трећине XVII столећа почели да сметају Дубровчанима и да их истискују. И Јевреји из Сарајева и неких мањих босанскохерцеговачких места били су озбиљни такмаци Дубровчанима, нарочито 1590—1592. године, кад су и они изградили свој систем извозно-увозне трговине, повезујући се са Венецијом и Анконом и користећи при томе луке у Дубровнику и Сплиту, а у прво време и Неретву (Табелу).

Праву сталну насеобину у Босни и Херцеговини Дубровчани су имали једино у Сарајеву. До око 1520. године они су у извесном броју били заступљени и по старим босанским рудницима источне Бос-

не (Сребреница, Олово) док их у рудничким местима средишне Босне после 1463. сусрећемо само појединачно. Ипак, по неколико њих организовало је извозно-увозну трговину и у мањим средиштима, као што су били Мостар, Ливно, Коњиц, а појединачно их је било и у Зворнику, Сасама (код Сребренице), Солима (Тузла), Габели па и у Јајцу и Вањалуци. Дубровачких крзнара који су се бавили прометом добара било је и у Невесињу. Њихов боравак у тим мањим пословним центрима треба везати нарочито за време од 1520. до 1570. године. Са појавом веће конкуренције домаћих трговаца и са честим случајевима пљачки на друмовима и одметања феудалних снага од закона, Дубровчани су се повлачили у родни град, у Сарајево, србијанске и бугарске колоније и у Панонију, у позадини оперативних трупа, где је централна власт била присутнија и где се безбедније пословало.

Од места на западним странама Босне Дубровчани су најпре одржавали везе са Јајцем, које је било повраћено од Турака и дуже се времена налазило у власти Угара (1464—1527). Пословни свет у граду под Срђем и после угарског освојења града сматрао је Јајце као пропусивно тржиште за дубровачку трговину. Првога марта 1464, на пример, трговачка фирма Банка Ратковића и синова дала је пословном агенту Ивану Радишићу, званом Укилица, 144 дуката (свакако у тканинама и другим занатским израђевинама) да на два месеца пође да послује у Јајце, с тим да добит и штету деле попола.¹⁾ Нешто касније, Дубровчани су нарочито у критичним ситуацијама снабдевали угарски гарнизон у граду разним потребама, па и материјалом од кога се справљао пушчани прах. Они су шалитру и сумпор допремали чак из свог града и године 1491, док се још могло прићи утврђењу, мада је то било врло опасно и скопчано с великим пословним па и животним ризицима.²⁾

О присуству Дубровчана, нарочито у данима ратног стања око преосталог хришћанског упоришта у западним крајевима Босне, не може се наћи документација у Дубровачком архиву, јер су пустоловни трговци који су релативно добро стајали са представницима успостављене османлијске власти у Јајце одлазили више крадом него јавно, на своју руку и без упутства завичајне вароши. На пут нису полазили са својих сунчаних жала, него из насебина у Босни, из рудничких места средње Босне или из Врхбосне. То се пословање само сасвим ретко може запазити из аката неких архивских серија (на пример из Тестамената), с обзиром на то да званичне књиге насебина (ако су тада уопште и постојале) и приватни пословни либри трговаца за ту регију нису током бурних времена сачувани.

Сталнију везу Дубровника и Јајца под угарском влашћу потврђивало је и јављање Јајчана у граду св. Влаха. Нека Катарина из Јајца дошла је у сукоб са мајстором Паолом из Венеције, који се бавио намештањем прозора и остале равне стакларије у Дубровни-

¹⁾ *Хисторијски архив у Дубровнику* (у даљем тексту: ХАД), *Deb. no. LXXV*, 75og 1. III 1464: ire debeam in Bisnam, Jaiza, et ibi mercari.

²⁾ L.J. Thalloczy, *Повјест (бановине, града и вароши) Јајца 1450—1527*, Загреб 1916, 132).

ку; она је од овог занатлије тражила 50 дуката, па је Паоло морао да за свог јемца нађе једног Калића, дубровачког племића.³⁾ Тај би се случај најлакше могао растумачити тако што је Катарина морала дати поменућу своту под интерес млетачком мајстору; новац је морала донети собом из родног места да јој послужи за животну егзистенцију у туђини. Неки Миливој Радивојевић из Јајца дао је коња и нешто новца за пут неком Ратку Радовановићу, свакако Дубровчанину, кад је из Јајца пошао у турски део Босне, на путу за Дубровник; Ратко је требало да изађе пред дубровачки суд, и у томе је вероватно Миливој био заинтересован; пре него што је Ратко кренуо на пут, био је присиљен да нађе јемца у завичајном граду да неће мимоићи правду.⁴⁾

Спор између дубровачких ортака Руска Теодоровог и Џивана Радишића (августа 1466) даје корисне податке о раду Дубровчана у Јајцу. Радишић је пословао у име трговачког друштва у Јајцу и изван њега, па је чак преузео дужнике треће стране, тј. пословних пријатеља (јер су облигације представљале хартије од вредности, тј. за наплату). Руско је, чак, контролисао компањона и утеривао свој део вредности код дужника преко свог комисионара. Тешкоће су настајале код дужника који су умрли пре него што би намирили обавезе. У таквим случајевима Џиван је био дужан да се закуне да више нису у животу, како би се односне своте задужења отписале. На списку датом арбитрама у спору било је наведено 20 дужника из редова градске посаде (Павал лумбардар, Џивико лумбардар, Матиас балистар, Матиас вратар), функционера (бан Ласлов), занатлија (Илија кројач) и другог ситног света домаћих и мађарских имена; попис је обухватио и неког Филипа из Пожеге. У свему се радило о 44 дуката и 39 акчи, при чему су највећа задужења била 22 дуката (Antonij de Giovan), 11 (бан Ласлов) и 10 (Stepan Dexievich). Основна монета која је курсирала ипак је била турска акча, јер су Јајчани у свему били упућени на турско суседство. Врло је чудно што је однос акче и дуката био веома неповољан за акчу — сто акча ишло је у дукат,⁵⁾ што би говорило да је акча процењена два пута мање него у другим турским областима које нису биле у непосредном контакту са западним светом. Инфериорност турске монете је сувише очигледна! Можда зато што је солидан угарски или млетачки дукат био много тражен у султановој држави.

Исте 1466. године, тројица дубровачких поклисара, који су ишли угарском краљу у Јајце, извршила су неку исплату од сто дуката за рачун дубровачког трговца из Београда Франка Васиљевића.⁶⁾ Нешто пре тога, Радивој Иванишевић из Јајца ступио је у Дубровник у пе-

³⁾ ХАД, *Div. canc.* LXXIX, 122'. — Спор је окончан 4. маја 1479.

⁴⁾ ХАД, *Div. not.* LXXIX, 175' од 26. III 1945. — Крајем марта 1945. Миливој је за свог пуномоћника поставио општинског телала Милоша са задатком да од Ратка преузме три дуката, те да се због тога појави и пред судом (*Proc. not.* IX, 169).

⁵⁾ ХАД, *Div. canc.* LII, 113'—14 од 20. II 1469.

⁶⁾ ХАД, *Div. canc.* L, 50 од 2. IV 1466.

тогодишњу фамулску службу код Теренција де Теренциис из Пезара, али је у њој био свега два дана.⁷⁾

У годинама 1467—70, у Јајцу је живео и пословао Дубровчанин Иван Милетић, а 1467. ту је умро Павле Стојчић. Трећи Дубровчанин, већ поменути Циван Радишић звани Скулица, био је (октобра 1470) опуномоћен да сакупи Стојчићева добра,⁸⁾ свакако трајнија и непокретна кад су представљала вредност и три године касније, после смрти власникове. На сличан је начин (марта 1495) Јајчанин Миливој Радивојевић у Дубровнику поставио пуномоћника да од Ратка Радовановића сакупи три дуката и преузме неког коња.⁹⁾

Крајем 1470. године, неки Радоња Србин који се населио у Дубровнику продао је неком фратру четири свеске књиге (библију, декреталије, четири либра св. Бонавентуре и Лактанција), које је Радоња купио у Јајцу за време турске краткотрајне власти од неких јајчаничара за 26 дуката.¹⁰⁾

Познати хроничар политичког и пословног живота Венеције Марино Санудо доноси неколико занимљивих података о Јајцу. Јуна 1502. угарски капетан из Јајца изашао је из града са 3000 коњаника да пружи пратњу великом конвоју од 1000 кола којима је из Хрватске превожена пшеница у Јајце; тај транспорт су напали Турци, па се развила борба у којој је 500 Турака погинуло, а 36 их је ухваћено. Јуна 1515, папа је послао помоћ у пшеници, наоружању и 700 дуката опсађеним Јајчанима; као папин нунције у тој акцији слободио је бискуп Оточца Винценције. Трговци из Хрватске долазили су у Јајце и ширу околину. Крајем зиме 1510. Турци су покушали да се освете угарским трговцима који су се скупили у неком месту северозападне Босне, али их је у томе омео јајачки бан са 1000 коњаника.¹¹⁾ То означено место могла је бити Бањалука, која је забележена септембра 1500. као једна од четири тврђаве око Јајца, четири миље од Ливице.¹²⁾

И на крају угарске власти Дубровчани су с робом долазили у Јајце. Неки Иван Радовановић из Конавала је пре поласка пред сведоцима направио уговор са кројачем Иваном Љубојевићем, вероватно примајући од њега тканине, готово одело и капе као робни кредит; на путу је умро, оставивши кројачу дужан 5000 акчи.¹³⁾ Дакле, вредност робе опет је обрачуната у турским акчама.

Кад су Турци прикључили јајачку бановину осталом делу Босне, Дубровчани више нису долазили у град под Пливин водопад.

⁷⁾ ХАД, *Div. sanc.* XXXXIX, 53 od 2. i 4. XII 1465.

⁸⁾ ХАД, *Proc. not.* IV, 251—2 od 10. X 1470.

⁹⁾ Исто, IX 169 od 20. III 1495.

¹⁰⁾ ХАД, *Div. not.* LV, 12 od 5. XII 1470; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево 1978, 341. — О ценама књига вид.: Д. Динић-Кнежевић, *Библиотека Петра, дубровачког лекара с почетка XV века*, Годишњак Философског факултета у Новом Саду, XVII—1 (1974), 42—3.

¹¹⁾ *I iarii di Marino Sanuto*, vol. IV, Venezia 1880, 283; XX (1837), 33120; X, 22.

¹²⁾ Исто, III (1880) od 20. IX 1500 («Bagnaluch, mia 5 de Liviza»).

¹³⁾ ХАД, *Mob. ord.* XXIX, 48' at od 18. III 1523.

Још пре него што се на зидинама јајачке тврђаве залепришала зелена пророкова застава, дубровачки трговци су се насељавали у Ливно, значајно место на путу из Босне за млетачку Далмацију и са релативно богатијом околином. Кад је у том насељу почела њихова делатност тешко је посигурно установити. Зна се да је у месецима после пада под османлијску власт (а најкасније почетком 1465) опљачкан дубровачки караван који је водио дубровачки племић Стијепо Март. Цријевић, који је посредним правцем путовао у Босну и да је том приликом отето робе за око 180 дуката.¹⁴⁾ Први докуменат који говори о несумњивој присутности Дубровчана у турском Ливну потиче из 1526. године и говори о смрти кројача Марина Ђурђевића. Овај је издахнуо у близини вароши («*apresso ad Chlieupo*»). Можда је тај кројач био путујући трговац и да је у ширу околину Ливна излазио са робом. Конзерватори његове имовине, изабрани у Малом вијећу, овластили су Орсата Лукиног, златара, који је као трговац пословао у тим деловима и местима Босне («*mercante in ledite parte et lochi di Bosna*»), да на основу ћирилски писаног упутства сакупи Маринову заоставштину; дато му је и једно писмено наређење дубровачким трговцима да треба да сведоче у Орсатову корист, свакако пред турским судом и властима при сакупљању добара. Требало је да прибере новац, одела, покућство, «*savazarie*» (вероватно уларе, оглаве, поводце, конопце), «*retagli*» (имовина, наследство) и уопште све што би нашао по покојниковом рачуну. Тканине је требало да прода за готов новац (што би упућивало да је била јаче уврежена и трампа, размена производа за еспап), а покретна добра да пошаље у Дубровник. Важан и неугодан део посла састојао се у утеривању дугова од људи који су примили робу на почек. У Дубровнику се претпостављало да би кадија и други локални органи власти могли сметати у прибирању наслеђевине. Ту је Орсату саветовано да покаже умешност у опхођењу с људима од власти и да се послужи хуђумом који је добијен на султановом прагу. Оригинал тог Портиног акта налазио се у рукама Паскоја Христ. Радовог (*de Alegretto*), умрлог у Олову, и опомињао је да добра Дубровчана који би умрли у султановој земљи припадају наследницима умрлог.¹⁵⁾

Помен Орсатовог деловања у том делу Босне и у тим местима, као и навођење других дубровачких трговаца који би сведочили пред локалним властима у корист Орсатове интервенције говорило би у прилог претпоставке да је поред Марина у то доба морало бити и других дубровачких трговаца којима је Ливно представљало пословно седиште, а који су послове проширивали и у контакту с седним земљорадничким селима и околним сточарима.

Кројач Иван Љубојевић, који је дао робе у комисиону на продају агенту који је (вероватно 1522) одлазио у Јајце, почетком 1530. године означен је на седници дубровачке владе као трговац у Ливну. Био је преко главе задужен, те му је од стране веровника преко Ма-

¹⁴⁾ ХАД, Div. canc XLVIII, 153' od 27. IV 1465.

¹⁵⁾ ХАД, Div. canc. CXV, 10'—11 od 28. VIII 1526; Cons. min. XXXV, 194 и 194' (удова Ника) од 24. и 26. VII 1526.

лог вијећа дата могућност да 15 дана проведе у родном граду без судског гоњења, како би средио своје послове.¹⁶⁾ Можда је роба за продају у Јајцу дата управо у Ливну. Појава неколико дубровачких кројача као трговаца у Босни није посебно карактеристична, јер су кројачи и подстригивачи сукна били врло чести продавци тканина и готових одела, а можда и кројачи по индивидуалној поруцбини, и по дубровачким насеобинама у Србији и Бугарској.

Четрдесетих година XVI века у Ливну су пословала два брата стричевића, Покрајчићи, родом из Стона. Тројан Иванов је јуна 1544. поставио за свог пуномоћника Антуна Мат. Бољановића, да уреди стање са поседима које је Тројан имао на Пељешцу и да се у његово име појављује на дубровачким судовима.¹⁷⁾ На сличан начин је Стоњанин Јосип Покрајчић за свог пуномоћника одредио Дубровчанина Мата Лукова, трговца у Ливну, (Цлиевас), да прими оно што је Јосип требало да прими од стонског викара,¹⁸⁾ можда на име каквог наслеђа. Тројан Покрајчић је припадао оном типу дубровачких насеобинских трговаца који нису имали довољно обртног капитала за велике пословне могућности које су се нудиле у средини у којој су деловали, те су били приморани да обртни капитал допуне узимањем робних кредита у завичајном граду. Те пословне позајмице у роби биле су следеће:

децембра 1545=163 дуката и 39 гроша у две обвезнице;

јуна 1546=562 дуката, у четири обвезнице.

Код исплате дугова само су два кредита исплаћена пре времена, код једног је исплата каснила за годину дана, али је до тога дошло у споразуму са веровником, код једног је каснија за готово четири и по године, а две облигације су регистроване у нотаријату, да би се покренула судска наплата преко секвестра у Дубровнику стечене имовине.¹⁹⁾ Као што се види, Тројан није био сигуран платиша, па се због тога свакако није касније ни задуживао. Он је био пословно активан у Ливну још октобра 1550, кад се последњи пут среће у документима.

Треба забележити да су и други Дубровчани пре 1526. године путовали у Ливно. Неки Марин Михајевић звани Лукерна, трговчић (прлабућ) из Дубровника, био је концем 1523. или првих недеља 1524. године убијен на путовању из Мостара у Ливно, те је ваљало сакупити његову робу.²⁰⁾ У Ливно се склонио и емин пред дубровачким Плочама Махмуд (1558—59), кад је дошао у сукоб са Дубровником.²¹⁾ Од Муслимана, пословних људи из места, радио је 1539—48. са Дубровником неки Ферхат Бабић, који је код Марка Остојића (1537)

¹⁶⁾ ХАД, *Cons. min.* XXXVI, 130' од 28. II 1530.

¹⁷⁾ ХАД, *Proc. not.* XVIII, 54 од 9. VII 1549.

¹⁸⁾ ХАД, *Proc. not.* XIX, 185' од 24. IV 1550.

¹⁹⁾ ХАД, *Deb. not.* LXXXIII, 287; LXXXIV, 1, 37, 37', 37'; *Div. not.* CIX, 297; CXI, 20

²⁰⁾ ХАД, *Cons. min.* XXXV, 7 од 19. II 1524.

²¹⁾ ХАД, *Secr. rog.* II, 57; Т. Поповић, *Турска и Дубровник у XVI веку*, Београд 1973, 231

депоновао 5000 акча.²²⁾ Ту је (1599) боравио и угледни дубровачки пријатељ Ахмед Дугалић, коме је упућен гласник.²³⁾

Кад је, после млетачко-турског рата 1537—40. године, ојачао промет Босне са лукама млетачке Далмације, ту конјунктуру су желели да искористе и дубровачки трговци у Ливну. Покрајчићева задужења у Дубровнику су управо најбољи сведок тих увећаних могућности, кад је требало имати и увећани обртни капитал. Бујица робе која је ишла у Босну или из ње у Шибеник или Сплит преплављивала је и Тројана и друге Дубровчане у Ливну, на првом удару у промету са млетачком Далмацијом. После 1550. године, дубровачки трговци се не јављају више као стално насељени у Ливну, свакако зато што су промет добара прихватили у своје руке домаћи трговци, а делимично и млетачки.

Ливањско поље обиловало је житом, а од средине XVII века и сеном и било је добро обрађено и насељено. Због тога је Ливно било једно од локалних тргова житарица. Дубровчани су 1555. године добили у Цариграду дозволу да ту купе пшенице.²⁴⁾ Зрневље које је стизало у млетачке луке Далмације (нарочито од 1558), без икакве сумње потицало је и из Ливањског поља.²⁵⁾

Касније су се пословни људи из Ливна и Јајца везивали за нову и пословно нагло нараслу чаршију у Бањалуци. На пример, Ајвас, син Петров из Јајца, узео је (1583) у трогодишњи закуп творницу свећа у Јајцу, Кључу, Бањалуци и у још неким местима изван Босне; пет лица је сведочило о том случају кад је акт регистрован у Фојничком самостану.²⁶⁾ На исти начин пословали су као ортаци Бањалучанин Иван Матијан и Никола Матијевић из Ливна (1656).²⁷⁾

Дубровчани дуго нису били стално настањени у Бањалуци. Неки богатији трговци по насеобинама Србије или Будима имали су тешких веза са бањалучком пијацом. Двојица београдских ортака, Марко Иванов и Лука Пјеров (пре 1591), послали су у Бањалуку на захтев својих комитената 602 1/2 лаката скупог свиленог атласа у вредности од 1205 дуката.²⁸⁾ И знатно пре тога, пре априла 1556, двојица Дубровчана јавила су се своме налогодавцу у Дубровнику да не могу да са трећим Дубровчанином путују у Бањалуку, где је требало да сакупе добра покојног Николе Ђиновића; нова порука из Дубровника била је да узму у службу какво лице које би реализовало тај део упутства њима дат; поменути двојица били су Јаков П. Ђон и Мато Анд. Фифа, док је трећи био покојников брат од стрица Франо Барт. Ђоновић.²⁹⁾ Ипак, нашао се један сигуран траг о деловању Дуб-

²²⁾ ХАД, *Mob. ord.* XXX, 233 од 7. IX 1548.

²³⁾ ХАД, *Cons. min.* LXV, 4' од 7. VI 1599.

²⁴⁾ Б. Храбак *Извоз житарица из Османлијског Царства у XIV, XV и XVI столећу*, Приштина 1971, 443, 235 и 289.

²⁵⁾ Б. Храбак, *Привреда Бањалуке и шире околине до рата 1683—1699. године*, Историјски зборник, I Бањалука 1980, 91—2.

²⁶⁾ Ј. Матасовић, *Фојничка регеста*, Споменик СКА LXVII (53), Београд 1930, 117, но 116.

²⁷⁾ ХАД, *Deb. not.* XCVII, 216' од 21. VIII 1656.

²⁸⁾ Б. Храбак, *Привреда Бањалуке*, 124—5.

²⁹⁾ ХАД, *Div. not.* CXIV, 250' од 15. IV 1556.

ровчана у Бањалуци пре времена успона босанских трговаца католика, којима је управо Бањалука била једна од основних база јачања и уздицања. Кад су домаћи трговци ојачали, Дубровчани се нису могли одржати више у Бањалуци. Околност да се Бањалука није налазила у непосредној сфери дубровачког пословања допринела је пословном уздицању локалне чаршије. Позајмљивање новца у Дубровнику током XVII века није могло непосредније наудити трговању Бањалучана. Појава Јевреја од краја XVI столећа само сведочи да је рад на бањалучкој пијаци био уносан.³⁰⁾

Ипак, и на самом крају XVI века у граду на Врбасу било је стално насељених поданика града св. Влаха. Године 1596. ту је станао дубровачки трговац Никола Винц. Грего, који се преко пуномоћника у Дубровнику одвојио од родбине и имовно осомостио. Седам година касније, Илија Влатковић је на исти начин поставио у завичајном граду свог опуномоћеног агента.³¹⁾

Дубровчани су долазили у Бањалуку и као поклисари или гласници своје владе, с обзиром да је неколико деценија, од 80-их година XVI столећа, у месту резидирао босанскохерцеговачки земаљски поглавар, беглербег. Ту би се они понекад и разбољевали,³²⁾ као што су из Дубровника упућивани и лекари да лече босанског намесника.³³⁾

Од средине XVII столећа, а поготово кад је завршен дуготрајни кандијски рат, Дубровчани су у већој мери почели да се повлаче из насебина. У западној Босни њих је потпуно уклонило пословање домаћег света са сплитском скелом.

³⁰⁾ Б. Храбак, *Привреда Бањалуке*, 125.

³¹⁾ ХАД, *Proc. sanc.* VII б, 88, од 20. II 1596; XXII, 68 од 23. X 1603.

³²⁾ Б. Храбак, *Привреда Бањалуке*, 125; ХАД, *Сопс. тог.* LXXI, 218—20 (1592); LXXIV, 264 (1596), 253', 254', 261', 279; LXXV, 4, 7, 10, 109', 110; LXXVI, 97' (1598); А. Ханџић, *Писма Ахмед-паше Дугалића дубровачком кнезу и влади*, Прилози за оријенталну филологију III—IV, Сарајево 1953, 422; Б. Храбак, *Покушаји београдског назора Ефенхана да лиши Дубровник њених посела (1590, 1591)*, Зборник Филозофског факултета у Приштини VIII (1971), 96.

³³⁾ Ј. Тадић, *Јевреји у Дубровнику до половине XVII столећа*, Сарајево 1937, 253.

SUMMARY

THE CITIZENS OF DUBROVNIK IN THE WESTERN BOSNIA FROM 1463 TO 1669

The first permanent settlement in Bosnia and Herzegovina after its fall to the Osmanlis's rule the citizens of Dubrovnik had in Sarajevo. Until about 1520 they were present in some number in the old Bosnian mines of the Eastern Bosnia, while in the mining places of the Central Bosnia after 1463 they were to be found only individually. The similar thing applies to some other places (Mostar, Konjic, Gabela, Sase, Zvornik, Tuzla etc). During the Hungarian rule at Jajce (1464—1527) there were at least several citizens of Dubrovnik there who maintained commercial links with that exposed bastion of the Christians in their struggle against the Turks. And the people of Jajce came to take refuge or to serve in Dubrovnik. The citizens of Dubrovnik travelled across Livno way back in 1464, and there were some of them permanently settled in XVI century (1520—1555) and from there they exported wheat, like the Venetians did, too. The Dubrovnik merchants in Banjaluka appeared only individually (reliable proofs mentioned them from 1500) from the beginning of XVII century. At the time the local merchants grew considerably in strength (Catholics and Moslems) and the Jews as well founded their settlements in Sarajevo and in some smaller places, so the citizens of Dubrovnik were pushed out completely from the Western Bosnia. Their connection with the Split ferry (from 1592) contributed to this departure.